

Waldemar Barszczewski
Uniwersytet w Białymstoku

Maria Koszutska – polityczka, komunistka, publicystka prasy partyjnej. Próba portretu psychologicznego

Maria Koszutska – a Politician, a Communist, a Journalist of the Party Press. A Psychological Portrait

Słowa kluczowe: osobowość, mentalność, Maria Koszutska, psychobiografistyka, XIX wiek, XX wiek, ruch rewolucyjny, komunizm

Keywords: personality, mentality, Maria Koszutska, psychobiography, 19th century, 20th century, revolutionary movement, communism

Abstract

The article shows psychobiography as a useful guide to historical research. Psychobiography helps in understanding the process of personality development and the way motivation influences our behaviour and our ability to accomplish goals. The analysis of human health, the diseases that affect people, allows us to examine their impact on mentality and changes in human personality. Psychobiography broadens our knowledge of reasons for making certain decisions. The analysis of the state of health of Maria Koszutska, an outstanding socialist and communist activist, makes it possible to create her psychological portrait. The examination of her personality helps us to understand her ideological evolution, therefore, as a direction in research, psychobiography should be more often used by historians.

W końcu XIX wieku warunki ekonomiczne przyczyniły się do aktywizacji zawodowej, społecznej i politycznej kobiet. Te o poglądach postępowych, które nie chciały pełnić przypisanych im tradycyjnych ról, angażowały się zarówno w szeroko pojętą działalność społeczną, jak i polityczną¹. Kobiety, które łączyło

¹ J. Myśliński, *Kobiety w polskich ugrupowaniach lewicowych 1918-1939*, [w:] *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej. Zbiór studiów*, red. A. Szwarc, A. Żarnowska, Warszawa 2000, s. 62; R. Bednorz-Grzybek, *Emancypantka i patriotka. Wizerunek kobiety*

takie samo pochodzenie społeczne, patriotyczne wychowanie i wykształcenie, dokonywały różnych wyborów życiowych².

W drugiej połowie XIX wieku w Rosji zakazane było działanie w ugrupowaniach dążących do zmian ustroju państwa³. Tylko nieliczne kobiety decydowały się na aktywność polityczną w nielegalnym ruchu robotniczym, który dążył do transformacji społeczno-politycznej⁴. Kobiety wstępujące do PPS pochodziły z rodzin inteligentnych, ziemiańskich i drobnomieszczańskich. Wstępując do partii, zgadzały się z jej społecznym i niepodległościowym programem⁵. Wzorowały się na pierwszym pokoleniu działaczek socjalistycznych⁶. Panowała swoista moda na bycie socjalistą. Młodzi ludzie, wrażliwi na kwestię społeczną, chcieli zmieniać tragiczne warunki pracy i życia proletariatu miejskiego oraz poprawić los pozostałych warstw upośledzonych⁷. Istotnym powodem przystępowania kobiet do ruchu socjalistycznego był jego emancypacyjny program⁸. Kobiety nie wchodziły w role kierownicze, działały w cieniu mężczyzn, którzy sprawowali władzę w partii⁹.

przełomu XIX i XX wieku w czasopiśmie *Królestwa Polskiego*, Lublin 2010, s. 10-11; M. Bogucka, *Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa 2005, s. 256.

² M. Sikorska-Kowalska, *Feministyczne poglądy i patriotyczna działalność. Aleksandra Piłsudska w orbicie wielkiej polityki*, [w:] *Kobiety niepokorne. Reformatorki – Buntowniczkini – Rewolucjonistki. Herstorie*, red. J. Desperak, I. Kuźma, Łódź 2017, s. 33-43; A. Garlicki, *Aleksandra Piłsudska*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* [dalej: PSB], Wrocław 1981, t. 26, s. 303-304; S. Król, *101 kobiet polskich. Ślad w historii*, Warszawa 1988, s. 322-327; A. Pacholczykowa, *Stefania Semłowska*, [w:] PSB, t. 36, s. 250-259.

³ R. Bednorz-Grzybek, op. cit., s. 10-11.

⁴ P. Samuś, *Socjalistki w Królestwie Polskim przełomu XIX i XX w. Szkic do portretu zbiorowego*, [w:] *Kobieta i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX w.*, red. A. Szwarc, A. Żarnowska, s. 192.

⁵ A. Próchnik, *Kobieta w polskim ruchu socjalistycznym*, „Lewicowo”, Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2ihaBH1>> [Dostęp: 15.06.2017]; A. Piłsudska, *Wspomnienia*, Warszawa 1989, s. 76.

⁶ J. Piłsudski, *Jak stałem się socjalistą*, [w:] J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. 2, Warszawa 1937 (reprint Warszawa 1989), s. 48, 50-53; Idem, *Czym jest Polska Partia Socjalistyczna*, [w:] Ibidem, t. 1, s. 106-109; R. Wapiński, *Pokolenia II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1991, s. 9-12; E. Abramowski, *Czego chcą socjaliści?*, „Lewicowo”, Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2AEUt8Q>> [Dostęp: 15.06.2017].

⁷ J. Piłsudski, *Jak stałem się...*, s. 45-46; E. Abramowski, op. cit., <<http://bit.ly/2AEUt8Q>>; L. Krzywicki, *Mieszkaństwo poznańskie*, [w:] *Dziela*, t. 3, Warszawa 1959, s. 244; Idem, *Socjalizm i włościanstwo*, [w:] *Dziela*, t. 2, Warszawa 1958, s. 202, 205.

⁸ A. Szwarc, *Kobiety a rewolucja. Przemoc w Rosji w ostatnich dziesięcioleciach XIX i na początku XX w.*, [w:] *Kobieta i świat polityki...*, s. 172-173; B. Fieseler, *Czy polityka to wyłącznie męska sprawa. O zaangażowaniu politycznym kobiet w Rosji carskiej*, [w:] Ibidem, s. 189.

⁹ J. Myśliński, op. cit., s. 62; A. Próchnik, op. cit.; M. Śliwa, *Wzorzec osobowy kobiety-socjalistki w Polsce*, [w:] *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, red. A. Szwarc,

Niektóre kobiety miały jednak ambicje odgrywania większej niż tylko pomocniczej roli w strukturach partii. Jedną z nich była Maria Koszutska. Weszła ona na stałe do historiografii polskiego ruchu robotniczego jako jedna z najwybitniejszych działaczek komunistycznych¹⁰.

Koszutska Marianna Karolina Sabina urodziła się 2 lutego 1876 roku w niezbyt zamożnej rodzinie ziemiańskiej w Głównicy koło Kalisza. Była działaczką i ideologiem rewolucyjnego skrzydła ruchu robotniczego. Wychowana w patriotycznej atmosferze i kulcie powstań narodowych. Przez całe życie używała imienia Maria, a w swojej działalności partyjnej posługiwała się pseudonimami „Anna”, „Wera”, „Kostrzewa”. W 1902 roku w Łodzi wstąpiła do Polskiej Partii Socjalistycznej. Wielokrotnie aresztowana i więziona przez władze carskie. W 1904 roku skazana na trzyletni pobyt na zesłaniu. W 1905 roku zawarła związek małżeński z Józefem Ciszewskim, działaczem PPS, z którym działała później w PPS-Lewicy i KPP¹¹. Brała czynny udział w wydarzeniach rewolucji 1905 roku, została członkiem Warszawskiego Komitetu Robotniczego PPS. Razem ze Stefanią Sempołowską działała w Towarzystwie Opieki nad Więźniami, Uniwersytecie dla Wszystkich i Towarzystwie Kultury Polskiej. Przyczyniła się do powstania dwóch kierunków w ruchu socjalistycznym: PPS-Lewicy i PPS-Frakcji Rewolucyjnej. W latach 1907-1918 była członkiem Centralnego Komitetu Robotniczego PPS-Lewicy. Wspólnie tworzyła jej program, organizowała codzienne życie oraz ogólnokrajowe konferencje partyjne. Chciała umasowienia ruchu robotniczego. Dążyła do zjednoczenia PPS-Lewicy i SDKPiL. Przygotowywała zjazd zjednoczeniowy i opracowywała program KPRP. W latach 1918-1937, z przerwami, zasiadała we władzach partii. Aresztowana w 1920 roku, wyjechała z Polski rok później do Gdańska i Berlina. Zajmowała się współpracą polskiego i rosyjskiego Czerwonego Krzyża przy wymianie więźniów politycznych. Na stałe osiedliła się w Moskwie w 1922 roku. Aktywnie działała nie tylko w KPP, ale i na forum Międzynarodówki Komunistycznej. W wyniku konfliktu z wewnątrzpartyjną opozycją, mającą poparcie Stalina, została odsunięta od aktywnej pracy partyjnej. Od 1929 roku pracowała w wydawnictwach książkowych i w Instytucie Gospodarki Światowej. Mimo złożonej samokrytyki w 1936 roku została aresztowana rok później. Zmarła prawdopodobnie w więzieniu w 1939 roku¹².

A. Żarnowska, t. 2, cz. 1, Warszawa 1992, s. 235-236.

¹⁰ J. Myśliński, op. cit., s. 75.

¹¹ J. Kasprzakowa, *Maria Koszutska*, [w:] PSB, t. 14, s. 375-379.

¹² L. Kieszczyński, *Represje wobec kadry kierowniczej KPP*, [w:] *Tragedia Komunistycznej Partii Polski*, red. J. Maciszewski, Warszawa 1989, s. 204.

Próba stworzenia jej portretu psychologicznego stwarza wiele problemów dla historyka. Utrudnia to skromna baza źródłowa, jaką ma on do dyspozycji. Ta wybitna działaczka ruchu robotniczego nie pozostawiła po sobie pamiętników ani bogatej epistolografii dotyczącej jej życia osobistego i wewnętrznych rozterek. Ukazała się tylko jedna biografia Marii Koszutskiej i kilka artykułów dotyczących tej postaci¹³. Po 1989 roku powstało niewiele prac na temat polskich komunistów działających w latach międzywojennych¹⁴. Większym zainteresowaniem badaczy cieszą się natomiast biografie działaczy socjalistycznych¹⁵.

Historycy polscy od niedawna zajmują się subiektywnymi odczuciami i doświadczeniami własnej egzystencji pojedynczych postaci historycznych i całych grup społecznych¹⁶. Dotychczas działania ludzi próbowali wyjaśniać motywami psychologicznymi. Nie uwzględniali jednak wszystkich realiów, jakie dotyczyły życia tych, których oceniali¹⁷. Historycy medycyny twierdzą, że rzeczą oczywistą jest, że rodzaj i przebieg choroby mają wpływ na zachodzące zmiany w osobowości i psychice ludzkiej. Badacze nie mogą lekceważyć stanu zdrowia (przebiegu choroby), który ma wpływ na motyw działania jednostek i społeczeństw¹⁸.

Artykuł ma na celu zwrócenie uwagi na potrzebę rozpoczęcia badań nad przyczynami ewolucji ideowych członków partii lewicowych w XIX i XX wieku. Ze szczególnym uwzględnieniem badań nad formowaniem się mentalności i osobowości oraz wzajemnym oddziaływaniem tych elementów na siebie. Prowadzenie takich badań umożliwia psychobiografistyka. Jej zadaniem jest wyjaśnienie, jak kształtuje się osobowość ludzi w danej epoce historycznej. Aby zrozumieć przebieg procesu dziejowego, historyk powinien poznać wpływ osobowości na mentalność ludzi w przeszłości¹⁹.

¹³ J. Kasprzakowa, *Maria Koszutska*, Warszawa 1976. Była to pierwsza skrócona wersja biografii. Obszerna biografia tej samej autorki ukazała się ponad 10 lat później – J. Kasprzakowa, *Maria Koszutska*, Warszawa 1988. W książce na stronach 427-433 znajduje się szczegółowa bibliografia dotycząca omawianej postaci.

¹⁴ S. Frołow, *Dzierżyński: miłość i rewolucja*, Kraków 2014.

¹⁵ M. Śliwa, *Bolesław Limanowski. Człowiek i historia*, Kraków 1994; Idem, *Ignacy Daszyński*, Warszawa 2009.

¹⁶ T. Pawelec, *Dzieje i nieświadomość. Założenia teoretyczne i praktyka badawcza psychohistorii*, Katowice 2004, s. 62-68; U. Świdorska-Włodarczyk, *Mentalność szlachty polskiej XV i XVI wieku*, Poznań 2003, s. 5-6; A.F. Grabski, *Dzieje historiografii*, Poznań 2011, s. 796.

¹⁷ B. Geremek, *Umysłowość i psychologia zbiorowa w historii*, „Przegląd Historyczny” 1962, nr 4, s. 629; A. Kłoskowska, „Charakter narodowy” a osobowość we współczesnej problematyce badań społecznych, „Kultura i Społeczeństwo” 2002, t. 46, nr 2, s. 79-101.

¹⁸ Z. Kuchowicz, *O biologiczny wymiar historii. Książka propozycji*, Warszawa 1985, s. 38, 40-42.

¹⁹ T. Pawelec, op. cit., s. 9-10.

Osobowość to zbiór cech intelektualnych, emocjonalnych oraz temperamentu, który wpływa na sposób działania człowieka. Może zmieniać się w różnych okresach jego życia. Na jej formowanie mają również wpływ czynniki biologiczne, m.in. zdrowie człowieka. Mentalność kształtuje osobowość, ale i osobowość oddziałuje na mentalność człowieka²⁰. Nie wszystkie definicje mentalności uwzględniają czynnik biologiczny²¹.

Na przebieg życia Marii Koszutskiej ogromny wpływ miał jej stan zdrowia. Wydaje się, że choroba Gravesa-Basedowa²², na którą cierpiała prawie przez całe życie, mogła mieć wpływ na sposób jej myślenia, postępowania i wybór drogi ideowej. Na przełomie XIX i XX wieku było to schorzenie nieuleczalne. Dopiero w połowie XX stulecia znaleziono na nie skuteczne lekarstwo. Chorobę tę powoduje nadmierne wydzielanie hormonów tarczycy. Może pojawić się już w okresie dojrzewania. Jej rozwój przyspieszają czynniki genetyczne, przeżyty silny uraz psychiczny lub życie w ciągłym stresie. Występuje częściej u kobiet niż u mężczyzn, a jej objawy przez wiele lat mogą być utajone. Choroba musiała być szczególnie dokuczliwa dla kobiet. Pojawiające się symptomy powodowały dyskomfort. Nieleczona prowadziła do utrwalonych zmian w obrębie twarzy i szyi, które utrudniały oddychanie. Powiększone gałki oczne uciskały nerw wzrokowy i osłabiały ostrość widzenia. Choroba uniemożliwiała chodzenie z powodu osłabienia mięśni kończyn dolnych i wpływała na nieprawidłowe funkcjonowanie całego organizmu człowieka²³.

U Marii Koszutskiej objawy chorobowe nasilały się w sytuacjach stresowych. Podczas pobytu w carskim więzieniu, gdy nie mogła chodzić, w czasie spaceru więźniów wynoszono ją na łóżku²⁴. Osadzona w 1920 roku przez władze polskie w więzieniu za działalność komunistyczną, nie mogła brać czynnego udziału w proteście więźniarek z powodu wystąpienia ostrych objawów choroby, które uniemożliwiły jej wstanie z łóżka²⁵. Musiała często i przez długi czas odpoczywać. Znajomi wielokrotnie widzieli ją, jak w swoim pokoju, w ubraniu

²⁰ N. Sillamy, *Słownik psychologii*, Warszawa 1994, s. 193-194; U. Świdarska-Włodarczyk, op. cit., s. 6; Z. Kuchowicz, op. cit., s. 41.

²¹ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1981, s. 174; *Leksykon PWN*, Warszawa 1972, s. 695; A. Wyczański, *Kultura polskiego odrodzenia. Próba określenia historycznego mentalności*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1965, t. 10, s. 11.

²² S. Król, op. cit., s. 344.

²³ G. Herold, *Medycyna wewnętrzna. Repetytorium dla studentów medycyny i lekarzy*, Warszawa 2002, s. 817-819; *Interna Szczeklika 2012. Podręcznik chorób wewnętrznych*, red. P. Gajewski, Kraków 2012.

²⁴ J. Kasprzakowa, op. cit., s. 68-69.

²⁵ J. Marchlewski, *Pisma wybrane*, t. 2, Warszawa 1956, s. 738-741.

i butach, leżała na łóżku²⁶. Jak wynika z powyższych objawów, Koszutska była osobą ciężko chorą. Powikłania chorobowe mogły wywołać u niej nieodwracalne i groźne dla życia zmiany w organizmie. Narażona była m.in. na zawał serca, udar mózgu, niedoczynność tarczycy²⁷. Przy encefalopatiach metabolicznych i niedoczynności tarczycy może dochodzić do zaburzeń neuropsychiatrycznych: przewlekłego zaburzenia nastroju, omamów, spowolnienia myślenia, stanów pobudzenia ruchowego lub odrętwienia, śpiączki i zgonu²⁸.

Przebywając w więzieniu, Koszutska popadała w długotrwałe stany letargu, podczas których nie było z nią kontaktu. Więźniarki myślały, że jest to stan agonalny²⁹. Nadczynność tarczycy wpływa ujemnie na stan psychiczny i nerwowy człowieka, może zaburzać jego funkcje poznawcze. Pojawiają się lęk, dezorientacja, przy których dochodzi do zaburzenia funkcji poznawczych. Chorobie może towarzyszyć podwyższony nastrój, z którym związana jest nadmierna aktywność psychiczna i ruchowa oraz przyspieszony tok myślenia. Pojawić się mogą niepokój, bezsenność, drażliwość, trudności w skupieniu uwagi. Okresowo zwiększa się aktywność, może pojawić się postawa wielkościowa³⁰. Choroba Gravesa-Basedowa zaliczana jest do chorób psychosomatycznych i wywiera wpływ na kształtowanie się dodatnich i ujemnych cech osobowości (charakteru) człowieka³¹.

Przedstawione powyżej objawy chorobowe, które występowały w ciągu jej życia, mogły znacznie wpływać na kształtowanie się jej osobowości, zaburzać jej tok myślenia oraz ocenę otaczającej ją rzeczywistości społecznej i dokonywane wybory polityczne. Historyk, oceniając osobowość badanej postaci na podstawie literatury psychologicznej i medycznej, powinien swoje oceny formułować ostrożnie³². Zagadnienie to wymaga bowiem dalszych pogłębionych badań.

Swoją postawą Koszutska budziła szacunek towarzyszy partyjnych. Silne wrażenie wywierały nie tylko jej uroda, ale przede wszystkim jej walory intelektualne i autorytet moralny, jakim się cieszyła. Uspokajała i porządkowała dyskusje partyjne, jej argumenty były jasne i logiczne. W życiu codziennym kulturalna, serdeczna, cicha, nieśmiała, szanująca intymność innych, chwilami kokieteryjnie kobieca. Surowa dla samej siebie. Nie przywiązywała wagi do warunków

²⁶ I. Krzywicka, *Wyznania gorszycielki*, Warszawa 1992, s. 66-67.

²⁷ G. Herold, op. cit., s. 814.

²⁸ H.I. Kaplan, B.J. Sadock, V.A. Sadock, *Psychiatria kliniczna*, Wrocław 2004, s. 60-61.

²⁹ J. Kasprzakowa, op. cit., s. 68.

³⁰ H.I. Kaplan, B.J. Sadock, V.A. Sadock, op. cit., s. 18, 20, 60, 273.

³¹ Ibidem, s. 61; *Interna Szczeklika...*, s. 1167.

³² T. Pawelec, op. cit., s. 40-47.

bytowych i swojego wyglądu. Żyła na granicy abnegacji. Mieszkała zazwyczaj na przedmieściach w skromnie umeblowanych pokojach³³.

Analizując życiorys Marii Koszutskiej, trzeba zauważyć, że jej przewlekła choroba mogła spowodować to, że kreowała się na osobę silną, władczą, przewyższającą intelektem mężczyzn, którzy ją otaczali. Chciała wywrzeć wrażenie na towarzyszach partyjnych. W czasie wystąpień publicznych zawsze była opanowana, pewna siebie, dominująca. Uważała, że to ona ma rację i większą wiedzę niż inni. Zarażała entuzjazmem, energią i inspirowała innych do działania, do realizacji swoich wizji. Jej słuchacze poddawali się tym sugestiom i widzieli w niej reprezentantkę własnych poglądów³⁴. Musiała czuć się osobą wyjątkową. Zasiadanie w zdominowanych przez mężczyzn gremiach kierowniczych partii zaspokajało jej aspiracje przywódcze. Możliwe, że Koszutska, realizując swoją aktywność polityczną, uważała się za *zwykłego szarego człowieka, (...) przez którego przemawia duch dziejów albo nieomylnie prawa historii i dlatego staje się doskonałym wyrazicielem Ludu, Klasy bądź Narodu*³⁵.

Jak wynika z powyższej charakterystyki, Maria Koszutska miała zdolność wywierania magicznego wrażenia, skupiania na sobie uwagi innych ludzi, narzucania im swoich poglądów i kierowania ludzkimi uczuciami. Te cechy charakteru psychologowie uważają za cechy osobowości charyzmatycznej³⁶.

Wstępując do PPS, Koszutska przeżywała prawdopodobnie takie same rozterki ideowe jak pozostali inteligenci epoki. Mogła podjąć pracę nauczycielki lub działać na rzecz przekształcenia istniejących warunków społecznych. Na pewno zdawała sobie sprawę z tego, że wymaga to poświęcenia i rezygnacji ze szczęścia osobistego³⁷. Na jej decyzje wpływ miała nie tylko wspomniana moda na socjalizm, ale i wzrost nastrojów radykalnych w Rosji³⁸. Tak jak wielu początkujących socjalistów, wzorowała się na działaczach antycarskiej Narodnej Woli. Mogła jej imponować ich bezinteresowność, poświęcenie i ideowość³⁹. Chciała propagować idee rewolucyjne wśród ludu, aby tak jak narodnicy, spłacić dług, jaki szlachta miała wobec ludu. Jej wzorem mogły być kobiety z tego

³³ I. Krzywicka, *Wielcy i niewielcy*, Warszawa 2009, s. 22-25; S. Król, op. cit., s. 341-342; T. Torańska, *Oni*, Warszawa 2004, s. 125.

³⁴ I. Krzywicka, *Wielcy...*, s. 22.

³⁵ S. Zizek, *Wzniosły obiekt ideologii*, Wrocław 2001, s. 175-176.

³⁶ T. Olchanowski, *Fenomen charyzmy w świetle psychologii głębi*, [w:] *Charyzma. Jej funkcja w życiu religijnym, politycznym i społecznym*, red. J. Sieradzan, Białystok 2008, s. 188, 193; J. Sieradzan, *Charyzma: Co to takiego*, [w:] *Ibidem*, s. 34, 57, 59.

³⁷ L. Sadowski, *Polska inteligencja prowincjonalna i jej ideowe dylematy na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1988, s. 60.

³⁸ A. Mencwel, *Przedmowa*, [w:] S. Brzozowski, *Płomienie*, Warszawa 1983, s. 6.

³⁹ J. Piłsudski, *Jak stałem się...*, s. 48.

ugrupowania, które brały udział w organizowaniu zamachów na urzędników carskich⁴⁰. Ze względu na swą chorobę nie mogła brać czynnego udziału w akcjach bojowych, być może dlatego postanowiła zająć się organizowaniem mas robotniczych, które mogły wywołać rewolucję.

Ideowe i emocjonalne przyczyny wstąpienia Marii Koszutskiej do partii socjalistycznej mógł potęgować wzorzec poświęcenia i ofiary obecny w kulturze chrześcijańskiej⁴¹. Socjaliści porównywali przyszły ustrój do Królestwa Bożego, w którym będą panowały swoboda, miłość i braterstwo⁴². Pierwiastek religijny był stale obecny w ruchach rewolucyjnych⁴³. Ich uczestniczki były oceniane w sposób religijny. Porównywano je do świętych⁴⁴. Marię Koszutską mógł pociągać ten wzorzec, odpowiadała jej perspektywa męczeństwa, więzienia i zesłania. Takie poświęcenie nie musiało wynikać z chrześcijańskiego wychowania, ale mogło być efektem jej postawy moralnej – potwierdzało prawo do wolności⁴⁵. Nie była osobą religijną. Już w czasie nauki na pensji manifestowała swoją laicką postawę⁴⁶. Swoje materialistyczne poglądy prezentowała na łamach prasy partyjnej⁴⁷. Nie oznacza to jednak, że jej stosunek do socjalizmu nie miał podstaw irracjonalnych. Socjalizm uważany był za ruch mesjański, który w magiczny sposób unicestwi niesprawiedliwy stary świat i wprowadzi nowy ład społeczny⁴⁸.

Koszutska wychowała się na dziewiętnastowiecznej literaturze romantycznej, która motywowała do uczestnictwa w konspiracji i spiskach⁴⁹. Jej rewolucyjne poglądy kształtował młodopolski, romantyczny mit czynu⁵⁰. Działacze socjalistyczni nigdy nie pozostawali obojętni wobec postawy romantycznej⁵¹. Młode

⁴⁰ L. Sadowski, op. cit., s. 56-68.

⁴¹ A. Szwarc, op. cit., s. 176-177; W. Pawluczuk, *Wiara a życie codzienne*, Kraków 1990, s. 72; J.M. Bocheński, *Marksizm-leninizm, nauka czy wiara?*, Lublin 1987, s. 25-38.

⁴² E. Abramowski, op. cit., <<http://bit.ly/2AEUt8Q>>.

⁴³ A. Chwalba, *Sacrum i rewolucja. Socjaliści polscy wobec praktyk i symboli religijnych (1870-1918)*, Kraków 2007, s. 278-286.

⁴⁴ A. Szwarc, op. cit., s. 176.

⁴⁵ M. Janion, *Kobiety i duch inności*, Warszawa 2006, s. 97-98.

⁴⁶ N. Gąsiorowska, *Życie i działalność Marii Koszutskiej Wery Kostrzewy*, [w:] M. Koszutska (Wera Kostrzewa), *Pisma i przemówienia*, t. 1: 1912-1918, Warszawa 1961, s. 21.

⁴⁷ M. Koszutska, *Pseudonauka na usługach antysemityzmu*, [w:] Ibidem, s. 156-160.

⁴⁸ J. Sieradzan, op. cit., s. 51.

⁴⁹ J. Piłsudski, *Jak stałem się...*, s. 46-47; L. Kamiński, *Romantyzm a ideologia: główne ugrupowania polityczne Drugiej Rzeczypospolitej wobec tradycji romantycznej*, Wrocław 1980, s. 57.

⁵⁰ L. Kamiński, op. cit., s. 5-6; J. Tomaszewicz, *Niepodległościowe tradycje socjalizmu polskiego*, „Lewicowo”, Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2jpn7m8>> [Dostęp: 15.06.2017].

⁵¹ L. Kamiński, op. cit., s. 88.

socjalistki zafascynowane były robotnikami⁵². Zapewne Koszutska musiała uznawać wartości romantyczne za wzór swoich własnych ideałów życiowych. Nawet po latach jej zwolennicy i przeciwnicy ideowi wspominali ją z podziwem i szacunkiem. Uważali, że zawsze reprezentowała postawę romantyczną⁵³. Tak jak inni rewolucjoniści, była również zafascynowana naukowymi ideami oświecenia i rolą mas w rewolucji francuskiej⁵⁴.

Na jej postawę miały też wpływ idee pozytywistyczne. Oprócz pracy organicznej, którą prowadziła wśród robotników, zafascynowana była postępem i naukowym podejściem do socjalizmu. Według Koszutskiej sformułowana przez Karola Marksa i Fryderyka Engelsa naukowa analiza i krytyka dotychczasowych ustrojów pozwoliła skonstruować właściwą teorię przebudowy społeczeństwa. Zorganizowanie społeczeństwa wedle tych zasad mogło wydawać się jej odległą, ale możliwą perspektywą⁵⁵. Swoją wiedzę o życiu społecznym czerpała nie tylko z obserwacji, ale także z książek. Na pewno czytała wydawnictwa francuskie i polskie, ponieważ nie znała dobrze języka rosyjskiego⁵⁶. Tak jak u innych socjalistów, samokształcenie mogło przebiegać w sposób niesystematyczny⁵⁷. Oprócz klasycznych utworów Marksa i Engelsa obowiązkowymi lekturami ówczesnych polskich socjalistów były książki i artykuły autorstwa współczesnych im innych, wybitnych teoretyków socjalizmu⁵⁸. Działacze socjalistyczni, a później komunistyczni podziwiali jej postawę intelektualną i ideowość⁵⁹. Stworzenie nowego, sprawiedliwego ustroju wydawało się Koszutskiej zadaniem intelektualnym możliwym do zrealizowania.

Intuicyjne odczucia i osobiste obserwacje były impulsem do poszukiwania idei odpowiadającej jej wyobrażeniom i marzeniom. Od najmłodszych lat przejawiała wyjątkową wrażliwość na krzywdę i cierpienie najuboższych. Widziała przepaść, jaka dzieli dwór ziemiański od chłopskiej chaty, oraz niski poziom życia

⁵² B. Fiesler, op. cit., s. 186; I. Krzywicka, *Wyznania...*, s. 69-70; S. Koper, *Kobiety władzy PRL*, Warszawa 2012, s. 64.

⁵³ A. Pragier, *Czas przeszły dokonany*, Londyn 1966, s. 65; M. Sokolnicki *Czternaście lat*, Warszawa 1936, s. 191.

⁵⁴ T. Kochanowicz, *W Komi i gdzie indziej: wspomnienia z pobytu w ZSRR (1939-1942)*, Białystok 1988, s. 53-54; T. Torańska, op. cit., s. 15-16; J. Piłsudski, *Jak stałem się...*, s. 46, 48.

⁵⁵ J. Tomicki, *Słowo wstępne*, [w:] *Wizje socjalizmu w Polsce do roku 1948*, red. J. Tomicki, Warszawa 1987, s. 5-7; P. Samuś, *Wizja ustroju przyszłości w polskiej myśli socjalistycznej (1892-1918)*, [w:] *Ibidem*, s. 62-65.

⁵⁶ J. Kasprzakowa, op. cit., s. 36.

⁵⁷ J. Piłsudski, *Jak stałem się...*, s. 46.

⁵⁸ A. Mencwel, *Etos lewicy*, Warszawa 2009, s. 256; Idem, *Przedmowa...*, s. 8.

⁵⁹ T. Kochanowicz, op. cit., s. 53-54; I. Krzywicka, *Wyznania...*, s. 66-67; T. Torańska, op. cit., s. 42.

proletariatu w porównaniu z bogatym mieszczaństwem. Jako młoda osoba zajmowała się filantropią w rodzinnym majątku. Buntowała się wobec własnej warstwy społecznej. Uważała, że należy zmienić niemoralną strukturę otaczającego ją świata. Z tego powodu organizowała strajki fornali w rodzinnym majątku⁶⁰.

Pisała artykuły publicystyczne do prasy partyjnej, przygotowywała broszury propagandowe, apele, programy i referaty⁶¹. Sprawowała nadzór nad drukarniami i kolportażem. W latach 1907-1918 redagowała i pisała do wielu pism partyjnych, wychodzących legalnie i nielegalnie. Jej teksty ukazywały się w nielegalnych organach PPS-Lewicy, np. w „Robotniku” i „Na Barykady”, „Głosie Robotniczym” oraz w legalnie wydawanych tygodnikach: „Wiedza”, „Nowe Życie”, „Światło”, „Nowa Myśl”. Z jej inicjatywy wychodziły kalendarze robotnicze. Współpracowała z komunistycznym „Sztandarem Socjalizmu”. Od 1923 do 1936 roku publikowała w „Nowym Przeglądzie”, piśmie teoretycznym KPP⁶². W sierpniu 1918 roku w „Głosie Robotniczym” ukazał się cykl jej artykułów pt. *Rewolucja rosyjska a proletariats międzynarodowy*. Omawiała w nich stosunek PPS-Lewicy do rewolucji październikowej. Zafascynowana rewolucją, bezkrytycznie akceptowała łamanie zasad demokratycznych w imię przyszłych pozytywnych przemian społecznych, jakie rewolucja miała przynieść. Krytykowała jednak niektóre założenia taktyczne bolszewików i stosowanie przez nich nadmiernego terroru⁶³.

Marię Koszutką, tak jak innych przedstawicieli środowisk lewicowych, zaskoczył wybuch rewolucji październikowej. Przewrót robotniczy wywołał również ogromne nadzieje na szybkie zbudowanie nowego ustroju⁶⁴. Do „Kostrzewy” i ludzi lewicy docierały wiadomości o krwawym przebiegu rewolucji. Mimo to Armie Czerwoną uważano za wyzwolicielkę ludzi pracy⁶⁵.

Będąc działaczką KPP wysokiego szczebla, Koszutska od lat 20. XX wieku przebywała na stałe w ZSRR. Jej pozycja w KPP i Kominternie była wyjątkowa. W czasach stalinowskich kobiety polityczki pełniły zazwyczaj funkcje symboliczne lub reprezentacyjne. Władza wykonawcza spoczywała w męskich

⁶⁰ Z. Karpiński, *O Wielkopolsce, złocie i dalekich podróżach: wspomnienia 1860-1960*, Warszawa 1976, s. 91; S. Król, op. cit., s. 333-339; A. Mencwel, *Przedmowa...*, s. 8.

⁶¹ J. Kasprzakowa, *Maria Koszutska*, [w:] PSB, t. 14, s. 376-377.

⁶² Eadem, *Ideologia i polityka PPS-Lewicy*, Warszawa 1965, s. 110; Eadem, *Maria Koszutska*, [w:] PSB, t. 14, s. 376-377.

⁶³ M. Koszutska, *Rewolucja rosyjska a proletariats międzynarodowy*, [w:] Eadem, *Pisma...*, t. 1, s. 237-255.

⁶⁴ I. Krzywicka, *Wyznania...*, s. 30; D. i T. Nałęczowie, *Zemsty grom, ludu gniew*, Warszawa 1984, s. 291-294, 298-299, 302.

⁶⁵ I. Krzywicka, *Wyznania...*, s. 66.

rękach⁶⁶. Oprócz Marii Koszutskiej w latach 1919-1937 we władzach KPP, Biurze Politycznym i Sekretariacie KC pracowały tylko dwie kobiety: Zofia Unszlicht i Helena Grudowa⁶⁷.

Koszutska akceptowała leninowską zasadę, że partia dla swych członków miała być najwyższą wartością, niezależnie od kierownictwa i linii, którą w danej chwili reprezentuje. Wierzyła w nieomyślność Kominternu i władzy radzieckiej budującej socjalizm. Do lat 30. nie wyobrażała sobie, że mogą ją dotknąć represje. Głęboko wierzyła, że w państwie, w którym zwyciężyła rewolucja, wszystkie wątpliwości i sprzeczności można wyjaśnić w wewnątrzpartyjnych dyskusjach. Próbowała tłumaczyć i usprawiedliwiać represje Stalina. Uważała, że partia jest najwyższą wartością, sprawą nadrzędną było bowiem budowanie socjalizmu w Związku Radzieckim⁶⁸.

W obliczu możliwości wprowadzenia ustroju komunistycznego w ZSRR i na ziemiach polskich ujawnił się jej fanatyczny rys charakteru. Mimo że nie liczna na ziemiach polskich klasa robotnicza nie była nastawiona rewolucyjnie, ona uważała, że w warunkach polskich rewolucja jest możliwa. Każdy przejaw protestów ekonomicznych traktowała za początek działań rewolucyjnych⁶⁹. Przebywając w ZSRR, widziała lub chciała widzieć tylko pozytywne aspekty nowego ustroju. Spełniło się jej marzenie o świecie sprawiedliwym, o Królestwie Bożym, które obejmowało swoją opieką najbiedniejsze warstwy społeczne. Wydawało jej się, że komunizm oparty na naukowych, marksistowsko-leninowskich zasadach uformuje nowy kolektywny model życia⁷⁰. W ZSRR musiała radzić sobie z trudnymi sytuacjami i ze stresem. Najprawdopodobniej występował u niej znany w psychologii mechanizm iluzji i zaprzeczeń, obejmujący różne czynności psychiczne, który zniekształcał obraz świata⁷¹.

Na początku lat 30. Stalin uzyskał pełnię władzy w partii komunistycznej, państwie oraz w Międzynarodówce Komunistycznej⁷². Z jego inspiracji w KPP dochodziło do walk frakcyjnych między ultralewicową mniejszością a większością,

⁶⁶ B. Fieseler, op. cit., s. 181-190; K. Trembicka, *Komunistyczna Partia Robotnicza Polski wobec wojny polsko-radzieckiej w latach 1919-1920*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Historia” 1986-1987, t. 41/42, s. 175.

⁶⁷ K. Trembicka, *Między utopią a rzeczywistością. Myśl polityczna Komunistycznej Partii Polski (1918-1938)*, Lublin 2007, s. 67.

⁶⁸ T. Torańska, op. cit., s. 19-20, 42, 118; *Wielkie Mowy Historii*, t. 2: *Od Lincolna do Stalina*, red. M. Gumkowski, Warszawa 2006, s. 269-275.

⁶⁹ D. i T. Nałęczowie, op. cit., s. 298-299.

⁷⁰ J. Kasprzakowa, op. cit., s. 399-418.

⁷¹ N. Sillamy, op. cit., s. 335, 340.

⁷² H. Cimek, *Komuniści, Polska, Stalin 1918-1939*, Białystok 1990, s. 112-132; A. Werblan, *Stalinizm w Polsce*, Warszawa 2009, s. 11-12.

do której należała Koszutska. Atakowano ją m.in. za współautorstwo programu partii na II Zjeździe KPP w 1923 roku. Życie przez lata w konspiracji, w ciągłym napięciu i stresie oraz pozbawienie funkcji partyjnych i odsunięcie od bieżących spraw partii wpłynęło na pogorszenie jej stanu zdrowia, co widoczne było w jej wyglądzie fizycznym. Działacze komunistyczni, którzy znali ją w Polsce jako młodą i piękną kobietę, niecałe dziesięć lat później dostrzegali w niej przygnębianą staruszkę z widocznymi objawami choroby⁷³. Koszutką charakteryzowało samodzielne myślenie. Stała się symbolem sprzeciwu polskich komunistów wobec stalinizmu. Do legendy przeszło jej wystąpienie na V Kongresie Międzynarodówki Komunistycznej, na którym poddała krytyce postępowanie Stalina⁷⁴.

W ciągu swojego dorosłego życia przez ponad 35 lat zajmowała się polityką. Przez te lata jej poglądy polityczne i społeczne zradykalizowały się. Przyjeżdżając do ZSRR, dokonała takiego wyboru ideowego, który uniemożliwił jej prowadzenie aktywnego życia politycznego. Wymarzone przez nią państwo dyktatury proletariatu okazało się państwem dyktatury Stalina⁷⁵. Była łatwowierna i naiwna, ciągle wierzyła w wewnątrzpartyjną demokrację i nadrzędną rolę międzynarodowego proletariatu. Jej brak realizmu, marzycielstwo i idealistyczny stosunek do otoczenia nie dają podstaw, aby zaliczyć ją do grona wybitnych polityczek. Była zapewne wybitną działaczką ruchu robotniczego. Feliks Dzierżyński mówił o sobie: *Nienajgorszy, może, ze mnie rewolucjonista, nie jestem jednak wodzem ani mężem stanu*⁷⁶. Te słowa z całą pewnością możemy odnieść do Marii Koszutskiej.

Przeszła swoistą metamorfozę ideową – swoją karierę polityczną zaczęła w PPS, partii dążącej do odzyskania niepodległości i zmian społecznych, a zakończyła ją jako członkini KPP, partii internacjonalistycznej. Niewątpliwie na jej motywy życiowe i ideowe wpływał jej stan zdrowia. Ciężka choroba, z którą walczyła przez całe życie, musiała wywrzeć wpływ na kształtowanie się jej osobowości i mentalności. Choroba zaburzała właściwą ocenę rzeczywistości, która ją otaczała. Jej skomplikowana osobowość ukształtowała się na styku świata realnego, w którym mogła wykazać się swoimi zdolnościami i inteligencją, i świata irracjonalnego, który powodował, że podporządkowała całe swoje życie utopijnym wartościom. Wykorzystanie elementów psychobiografistyki do oceny jej osobowości, mentalności i motywów działania okazało się bardzo pomocne.

⁷³ T. Kochanowicz, op. cit., s. 53-54; T. Torąńska, op. cit., s. 42.

⁷⁴ M. Koszutska, *Żle trafiłście towarzyszu Stalin*, [w:] *Wielkie...*, s. 269-275.

⁷⁵ S.S. Montefiore, *Potwory: Historia zbrodni i okrucieństwa*, Warszawa 2010, s. 204.

⁷⁶ L. Trocki, *Moje życie. Próba autobiografii*, Warszawa 1930 (reprint Warszawa 1990), s. 545.